

ÚVAHY O PRÁVECH PŘIROZENÝCH A LIDSKÝCH

Jan Pinz

Katedra práva a správní vědy, Fakulta ekonomicko-správní University Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice

The focus is on a brief historical survey of the evolution, including recent analysis, of natural rights and human rights. In conclusion, a comparison between ius positivum and ius humanum is provided.

Introductio

Na počátku přirozených práv byl mythus svázaný s kultem. Předfilosofická formulace názorů na podstatu přírody a člověka v přírodním světě vystřídala původní báje, pověsti a fabulace. Tím se začal odlišovat mythus (řecky „mythos“ - slovo, povídka) jako filosoficko-poetická konstrukce od loga (řecky „logos“ - slovo, rozum) jako výrazu běžného pojmového myšlení.

Vedle mythu se objevuje náboženské uctívání - kult (latinsky „cultus“ - pěstování, opatrování, uctívání) a s ním spojená boží prozřetelnost, předurčenost - osud (latinsky „fatum“ - věštba, boží vůle, osud). Osudem člověka se pak stává příroda, zvyky, kmenová zřízení a zákony orientálních vůdců.

Idea lidských práv se zrodila ze dvou myšlenkových zdrojů. Prvním pramenem byl odkaz práva přirozeného promítnutý do řecké filosofie. Druhým pramenem byla myšlenka humanismu v celé svoji šířce. Původně šlo o antický ideál vzdělání (řecky „paideia“ - výchova tělesná i duševní, latinsky „humanitas“ - lidskost), podle něhož byl člověk postaven do středu úvah. Smyslem humanity je uznávání skutečných hodnot, úcta k lidem bez ohledu na stupeň vzdělání a respekt k právu. Myšlenka lidských práv vznikala odrazem dědictví přirozených práv v humanitě stoické filosofie a zrcadlila se v humanismu renesančního období. Tento kulturní směr (latinsky „humanus“ - lidský) vrcholil před nástupem reformace a pokračoval v novověku, zejména ve francouzské filosofii. Tato idea konečně dospěla v americké a francouzské revoluci 18. století, aby pak znovuožila během a po druhé světové válce.

I. Disputatio de iure naturali

Prvním z komponentů osudu člověka, s nímž je spjat vznik přirozených práv, je příroda (řecky „fysis“ - přirozenost, růst, příroda; latinsky „natura“ - přirozenost, podstata, příroda). Z přirozenosti, o které mluvil již Demokritos a stoikové, se odvozovaly přírodní zákony¹⁾ pochopitelné rozumem a z nich přirozené právo.

Řekové rozeznávali zákon Boží (Bůh přikazuje dobré a zakazuje zlé) a zákon přirozený (příroda projevuje božství), o nichž později říká B.Spinoza: „Deus sive substantia sive natura“. Římané ústy M.T.Cicera: „Haec non scripta, sed nata lex“ rozlišují zákony psané

¹⁾ Srv. výrok „Člověk jedná jakoby všechny jeho projevy byly hlasem přírody“, který učinil HERAKLEITOS z Efesu (535-465 př.n.l.).

a vrozené, tedy nomos a thesis jako lidská ustanovení a fysis jako přirozená zřízení. Antická filosofie si v této souvislosti kladla otázku, zda-li přírodní zákon vzniká a projevuje se nebo jen existuje a lze ho pouze odkrýt a uznat?

Druhým komponentem základu přirozených práv jsou zvyky (řecky „éthos“ - způsob, mrav; latinsky „mos“ - obyčej, zvyk, mrav). Mores maiorum se postupně stávaly pramenem obyčejového práva, které vznikalo ze skutečnosti, že se určitá pravidla chování stále provádějí jako právo. Consuetudo dostával závaznost cestou obřadu spojeného s představou, že tento obyčej (consuetudo vetus) právně platí. Byla to všeobecná psychická vlastnost soudit, že jistý druh lidského chování existuje jako norma, jejíž obsah se stále opakuje a respektuje v podobě příkazu autority lidské společnosti.²⁾ Obyčejové právo nestálo v protikladu právu přirozenému, nýbrž stalo se s ohledem na příbuznost některých prvků jejich základu, jeho souputníkem.

Třetí složkou širší základny zdroje přirozených práv bylo kmenové zřízení. Sofisté vycházeli z názoru, že příroda nikoho nedělá otrokem, ale že jsou to lidská zřízení, která často znásilňují lidi proti přírodě. Otročká zřízení pokládali za rozporná s přírodou, zatímco původní kmenová zřízení byla s ní v souladu. Ovšem proti nespravedlnosti otročského zřízení se nedá bojovat jenom přírodou, soudili sofisté, ale je třeba je napravit lidskými zřízeními respektujícími lidskou přirozenost.

Poslední částí mosaiky, z níž čerpala přirozená práva momenty svého vzniku, byly zákony orientálních vůdců. Tyto zákony byly nejprve vydávány jako zákony Božské. V tom lze spatřovat první pokus vytrhnout člověka z osidel slepého osudu. Formulovaný zákon byl prvním krokem k civilizaci.³⁾ Ethymologický význam slova „zákon“ spočívá ve slovese „konati“, takže smyslem zákona bylo vyjádřit určitá ustálená pravidla o tom, co se má nebo musí činit. Jestliže se tato nutnost zakládala na přírodě, šlo o zákony přírodní.⁴⁾ Byla-li zmíněná nutnost mravní nebo morální povahy, působila ve sféře lidské svobody. V oblasti vnitřní lidské svobody zákon představoval nutnost, která se má stát. Přejdem do oblasti vnější lidské svobody zákon přecházel do významu nevyhnutelnosti, tzn., že se jednalo o nutnost, která se stát musí. Tím se zákony přírody a zákony společnosti dotýkají. Zákony působící ve společnosti dělí se podle původce na zákony božské a lidské. Zatímco v přírodních zákonech se promítá zákonitost přírody, v zákonech představujících obecnou vůli se promítá buď vůle boží (zákony božské) nebo vůle lidská (zákony lidské).

Ius naturale (ius naturae) se jako pojem vyskytuje v trojí podobě. V prvním významu se chápe přirozené právo jako druh práva, které je protikladem právu platnému, jako právo nepsané oproti právu psanému. V druhém významu je přirozené právo ztotožňováno s právem ideálním. A konečně v třetím významu je přirozené právo předmětem právní filosofie.

Přirozené právo jako druh práva je staré dva a půl tisíce let, protože odpovídá dějinám představ o právu přirozeném, které silou své vnitřní spravedlnosti se stává závazným na základě z toho plynoucí mravní nutnosti. Toto právo je odvozeno z přirozenosti člověka pomocí rozumu a je zároveň vrozeno v myslí všech lidí. Ius naturale sive ius rationales náleží každému člověku, všude a vždycky, jelikož mu bylo dáno již jeho stvořením. Římský právník Domitius Ulpianus charakterizuje právo přirozené takto: „Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit.“ Druhý významný římský jurista Iulius Paulus o přirozeném právu říká: „...id

²⁾ Je sporné, zda-li obyčejové právo vzniká - jak se obecně soudí - pouze mlčky z volného aktu určitého kmene nebo národa (tacitus consensus populi) a představuje jeho všeobecné přesvědčení, resp. duch národa (opinio necessitatis et animus populi).

³⁾ Starořecký filosof DEMOKRITOS z Abder (460 - 370 př.n.l.), který je pokládán také za představitele antické demokracie, k existenci společenských zákonů poznamenal, že „jiné zákony platí v Řecku, jiné v Persii, ale přirozenost je stejná všude“.

⁴⁾ Srv. k tomu JELINNEK, J.: Všeobecná státověda. Praha, Laichter 1906, s.32.

quod semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale ... quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt ... civilis ratio naturalia iura corrumpere non potest.“⁵⁾

V filosofickém smyslu bylo ius naturale spojováno s ius gentium. Právo národů, tzv. právo cizinecké určené pro soudní spory peregriinů mezi sebou a jich s římskými občany, se zakládalo na ratio naturalis. Ač původně bylo součástí civilního práva, svým zaměřením na světový obchod bylo filosoficky chápáno jako nadstátní, světové a ideální právo, vlastní všem lidem. Odtud názory, že ius gentium je vždy bonum et aequum.⁶⁾

Pojem ius naturale byl vytvořen pod vlivem řecké filosofie. Od prvního okamžiku, kdy bylo přemýšleno o podstatě práva, vynořuje se přesvědčení o existenci přirozeného práva, které neodvozuje svoji platnost z lidského řádu, nýbrž, že je pro ně řádem vyšším. Počínaje naukou o přirozených zákonech před Sokratem, propracovanou u Aristotela a povznesena stoickou školou na úroveň ethickou a filosofickoprávní, vznikla idea práva přirozeného. Teorie Ciceronova o právu přirozeném spolu s praktickým pohledem římských juristů na ius naturale založila její slavnou historii. Značného významu dosáhlo právo přirozené ve středověku od nauky práva civilního a práva kanonického. V novější době Hugo Grotius terminologicky zpřesnil, resp. rozšířil výraz „práva přirozená“ na „práva vrozená a přirozená“. Tento nizozemský právník a státník, také pojmově rozlišil ius gentium pro pravidla mezinárodního práva, ius voluntarium pro zvykové právo mezinárodní a ius naturae pro přirozené právo mezinárodní. Jeho pojetí přirozeného práva se vymanilo ze středověké theologické base a dotvrzuje svoji samostatnost nikoli božím příkazem, nýbrž vnitřní nutností. Též přihlíží k veřejnému právu a staví se ve vědomou protivu k politickému uvažování o státu. Na samostatnost tohoto práva oproti politice kladl H.Grotius silný důraz⁷⁾, avšak následující učitelé přirozeného práva opět stránku právní a politickou směřovali.

Tendence v novějším právu přirozeném, jež má přes všechnu protivu k theologicko-scholastickému rázu středověku mnohé rysy společné s jeho právovědou, míří do moderní nauky o všeobecném právu státním.⁸⁾ V novověku pak probíhá „proces pozitivace práva přirozeného v revolucích“⁹⁾, kdy je právo přirozené dovoláváno proti právu platnému. Zde se právo přirozené jeví ve své podstatě souhrnem požadavků, které společnost nebo její jednotlivé třídy kladou vůči moci zákonodárné. „Avšak právo přirozené neotevřelo si dráhu toliko násilím. Bezprostřední přesvědčení o jeho platnosti obráželo se často v praktických názorech tak, že skutečným vykonáváním a mlčky byvši uznáno vládnoucí mocí, stalo se právem pozitivním. Vytváří-li, jak dříve bylo uvedeno, skutečnost právo, v těchto případech naopak vytváří představa práva skutečnost.“¹⁰⁾

Přirozené právo jako právo ideální je prototypem práva, působí ve funkci vzoru pro svůj protějšek, kterým je právo platné. Ius naturale jako právo ideální bylo ius aequum, ius bonum (bona fides, aequitas naturalis) a proto bylo vždy zároveň všeobecnější a vágnější. Protiklad iuris naturalis, totiž ius positivum, bylo naopak v zásadě konkrétnější a úplnější.

Přirozené právo ve funkci práva ideálního se stalo právním principem pro zákonodárce, znamenalo ideální právní pramen a především korektorem práva psaného.

⁵⁾ Vynikající právní teoretici z přelomu 2-3.století definovali přirozené právo jako to, co příroda vnukla všem tvorům, to co je vždy slušné a dobré. Podle přirozeného práva jsou si všichni lidé rovni a civilně právní důvod nemůže zrušit přirozená práva. ULPIANUS dokonce soudil, že ius naturale je společné všem žijícím tvorům, nejen lidem.

⁶⁾ Klasický právník římský GAIUS a autor Institutiones pokládal ius naturale a ius gentium za synonyma.

⁷⁾ Srv. GROTIUS, H.: De iure belli ac pacis libri tre. Proleg. § 57, 1625. V tomto díle (Tři knihy o právu válečném a mírovém) založil Huig de Grooth (1583-1645) přirozenoprávní pojetí státu jako subjektu práva.

⁸⁾ Viz PUFENDORF, S.: De iure naturae et gentium. Amsterdam 1715; BOHMER, J.H.: Introductio in ius publicum universale ex genuinis iuris naturae principis. Halle, 1710.

⁹⁾ JELLINEK, J.: Opus citatum, s.368.

¹⁰⁾ Ibidem, s.367.

Přirozené právo jako předmět právní filosofie má svůj prvopočátek v starořeckém politickém myšlení, ve filosofii a státovědě předklasického Řecka od Solona, Platona a Aristotela. Jsou to myšlenky tzv. přírodní filosofie o právu jako ideálu vyšší spravedlnosti, nejvyššího dobra pro obec, úvahy o ideálu zdravého státu, o vládě zákona nad lidmi a o přirozeném základu státu. Stoická filosofie vyjádřena M.T.Cicerem, v níž se přirozené právo ztotožňuje s věčným řádem stanoveným božstvem a je opodstatněno shodným přesvědčením všech lidí o moudrosti historické zkušenosti, vytvářela přirozenoprávní doktríně jakési *iuris conscientia*.

Přes katolické myšlení, kdy církevní filosofie spekulativně akceptuje Aristotelovo přirozenoprávní učení, renesanční humanismus spolu s teorií státní suverenity proslovenou J.Bodinem, až po tzv. učení monarchomachů, se dospívá k osvíceneckým právním naukám. A právě poslední tři století jsou obdobím filosofie práva, v němž se přirozené právo stává jejím východiskem a nejvlastnějším objektem.

Smyslem přirozenoprávních teorií (ale i kontraktuálních teorií) 17. a 18. století analysovaných právní filosofii bylo dokázat, že lidská bytost má jistá subjektivní práva, která se zakládají na lidské přirozenosti a konečně i na lidské důstojnosti. Právě proto lze přirozená práva uplatňovat proti státní moci i cestou revoluce a ze stejného důvodu nelze lidské bytosti o tato práva připravit žádnou soukromou ani veřejnou mocí.

II. Disputatio de iure humano

Lidská práva nejsou antitheton práv přirozených, ale lze je pokládat za jejich *continutio* nebo významovou souslednost. Lidská práva jsou vlastně přirozená práva v historickém vývoji ve spojení s zamyšlením nad jejich mravní hodnotou. Kritiku vzpoury proti lidskosti ve jménu přírody vyjádřil již Sokrates úvahou, že „přírodu nelze vzít za východisko mravnosti, vždyť v přírodě vítězí často násilí nad obecnou spravedlností“.¹¹⁾ I když ještě nerozeznával mezi mravností a právem, obojí mu bylo stejně spravedlivé (diké), dotýkal se lehce lidského svědomí tuše za ním práva individua proti společnosti, ačkoli v té době ještě nebyla formulována.¹²⁾

Chápeme tedy lidská práva jako konsekvenci historického vývoje přirozených práv doprovázeného hlediskem mravnosti, lidské důstojnosti a svobodou myšlení a projevu. Souvislost svobody myšlení a projevu s vyvinutými přirozenými právy je odůvodněno skutečností, že svoboda je hodnotou lidského života a bezprostředním projevem jeho obsahu, zatímco právo znamená formu tohoto obsahu. Koneckonců svoboda myšlení a projevu vytváří neporušitelný útulek vlastnímu svědomí, protože lidské svědomí potřebuje pocit nenarušitelného bezpečí svobody jako přirozené hodnoty. Lidská práva jsou také kombinací takto modifikovaných práv přirozených s teorií společenské smlouvy. Jejich souhrn pak vyúsťuje ve známé katalogy základních občanských práv vložených do moderních ústav.

Ius humanum v právu římském představovalo platné právo vztahující se na *res humani iuris*.¹³⁾ Na věc lidského práva se vztahovalo veškeré právo (*ius consuetudinarium*, *ius populi Romani*, *Quiritium*, *ius praetorium*, *ius civile* a *ius gentium* - podle oboru působnosti anebo *ius privatum* a *ius publicum* - podle obsahu) s výjimkou *ius divinum*, tzn. mimo platné právo

¹¹⁾ Viz RÁDL, E.: *Dějiny filosofie. Díl 1. Starověk a středověk. Praha, Laichter 1932, s.131.*

¹²⁾ *Ibidem, s.143.*

¹³⁾ *Herennius MODESTINUS, klasický římský právník hovoří o manželství jako sdílení božského i lidského práva: „Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae divini et humani iuris.“*

vztahující se na *res divini iuris* (věc božského práva - majetek bohů a majetek pod jejich ochranou) nebo opírající se o náboženské představy.

Původní význam *iurum humanorum* byl vzdálený významu lidských práv dnes. Nebyla to koncepce vlády práva, nýbrž nadvlády autority nad lidmi. Naopak blíže současnému *iuri humano* bylo *ius gentium* v teoretickém pohledu římských juristů, kteří pojímali právo (cizích) národů jako právo všelidské, platné u všech *gentes*. Také bylo v tomto ohledu spojováno *ius gentium* s *iure naturali*.¹⁴⁾

Idea lidských práv kotví ve své podstatě v řecké filosofii (úvaha o dané skutečnosti, život podle mravních zásad, opovržení k politice a úcta k lidské důstojnosti), navazuje na odkaz přirozených práv a snoubí jej s humanismem. Humanismus od svého zrodu ve 14. století překonává scholastický racionalismus. Italští humanisté putují na východ ke zdrojům antické vzdělanosti. Po pádu Cařihradu se stává Itálie střediskem vědeckých snah byzantských utečenců. Humanismus nahrazuje autoritu církevní autoritou antiky. Objevení kritického myšlení Cicerona má velký význam pro poznání ceny lidské osobnosti. Učené společnosti pod názvem akademie se vrací od Aristotela k Platonovi a pěstují hnutí theistické. Vnitřní humanismus - renaissance otevírá dveře k antickému naturalismu a oživuje ho právě humanistickou dimensí.

Humanismus a renesance 15. a 16. století jako hnutí spíše aristokratické se setkává s určitou reakcí lidových vrstev. Reformace, ač byla renesancí původního křesťanství, má s humanismem a renesancí styčné body. Názor humanistický přesunul těžiště lidského života z onoho světa na tento svět a usiloval místo o posmrtnou blaženost o pokrok lidské společnosti - *humanitas*. Humanismus prosazuje samostatnost a kritičnost myšlení, zejména o věcech náboženských a hájí svobodu vědeckého bádání. Tím, že dával své vědomosti do služeb nejširších kruhů, probouzel k životu národní sebevědomí, ztrácející se do té doby ve studni církevního universalismu. Společnou řeč nachází humanismus a renesance s reformací ve svobodě individua, přičemž renesance upřednostňuje volnost vědeckou a uměleckou a naproti tomu reformace preferuje volnost náboženskou. Oba dva směry uznávají cenu rozumu a hlásají návrat k původnosti, renesance k pohanskému zdroji, reformace k pramenům prvního křesťanství.¹⁵⁾

Na humanismus, renesanci a reformaci navazuje osvícenství 18. století, francouzská revoluce, novohumanismus a klasicismus 19. století. Přece jen je to renesanční humanismus, znamenající také víru v privilegia ušlechtilého člověka¹⁶⁾, spolu s tolerancí a učením o společenské smlouvě, jenž byl spolu s duchem přirozeného práva nejvlivnější složkou kompozice lidských práv.

Velká idea o lidských právech se konkretisuje v Americké revoluci prohlášením lidských práv (1776) proti Anglii a v Francouzské revoluci prohlášením lidských práv proti monarchismu.

III. Contemplatio de iuribus naturalibus et iuribus humanis

Rozlišujeme dvě skutečnosti: přírodní a duchovní. Přírodní skutečnost je smyslový zjev, který působí neutrálně. Jemu odpovídá člověk v přirozeném stavu „*status naturalis*“, tzn. člověk mimo stát a organisovanou společnost. Sokrates k tomu poznamenává, že příroda podává vědění pouze empirické, nikoli poznání podstaty věci.

¹⁴⁾ Srv. SOMMER, O.: *Učebnice soukromého práva římského. Díl 1. Obecné nauky. Praha, Všechno 1946, s.13 a 14.*

¹⁵⁾ Srv. KOLÁŘ, A.: *Vztahy evropské kultury k antice. Praha, Jednota československých matematiků a fyziků 1929, s.33-41.*

¹⁶⁾ Viz RÁDL, E.: *Dějiny filosofie. Díl 2. Novověk. Praha, Laichter 1933, s.210.*

Duchovní skutečnost je lidský názor, který působí tendenčně, vyvolává změnu myšlení nebo nazírání. Jemu odpovídá člověk v duchovním stavu „status mentis“, tzn. člověk duchovně spjatý s lidskou společností. Lidský názor může formulovat jen ten, kdo mu rozumí, protože jde o myšlenky vznikající v jistém čase a za určitých kulturních podmínek. Poznámka Platona zní: Svět ducha je základem kultury, příroda je jen sekundární zjev. A Aristoteles dodává, že rozum je vyšší než příroda.

Ze skutečnosti přírodní vychází přirozené právo. Ze skutečnosti duchovní se odvíjí právo pozitivní i právo lidské.

Ius positivum je svým původem právo vydobyté, právo smluvní. Je založené na individuálním postoji a sobectví, ale sleduje užitečnost omezením svého panství vůči jiným. V pozitivním právu se nachází člověk v občanském stavu „status civilis“. Narušitelé platného práva vyhlašují nepřátelství státu.

Ius humanum v moderním smyslu je reflexem práva přirozeného v humanitní společnosti. Lidské právo je založeno na lidské důstojnosti a rovnosti v této důstojnosti provázené symptomem společenské mravnosti a spravedlnosti. V lidském právu se chápe jednotlivce jako člověk v lidském stavu „status hominis“. Narušitelé lidských práv vyhlašují nepřátelství všem lidem.

Ačkoliv přirozená práva a lidská práva mají svým způsobem společný základ a jsou jedny podstatou druhých a druhé kvalifikovaným derivátem prvních, existuje mezi nimi rozdíl ještě v oboru disposičním. Přirozená práva náležejí všem ve stejné míře, ale jejich nositelé se jich mohli částečně nebo úplně vzdát. Lidská práva patří stejně tak všem a ve stejné míře, ale jejich subjekty se jich vzdát nemohou, protože jsou tato práva nezadatelná, nezczitelná a nezrušitelná.

Conclusio

Iura naturalia mají své centrum v přírodě, v tom co je přirozené. Přirozená práva byla dokonce dříve než Božské právo vyjádřené zjevením, protože jsou to práva vrozená.¹⁷⁾ Iura humana mají svůj střed v člověku, v tom co je lidské, co odpovídá pojmu humanitatis. Lidská práva sice mají společný tenor s právy přirozenými, ale na rozdíl od nich jsou dílem lidským (legislator humanum) nikoliv dílem přírodním.

Přirozená práva jsou veta iura, jimž koresponduje lex naturalis. Jejich původním symbolem bylo žít a přežít, neboť tato práva vznikala jako přirozeně nutná pravidla existence tvorů obklopených přírodou s nejasným reflexem primitivního mravu. V tomto období práva džungle, resp. práva silnějšího, byla konkurence základním vztahem mezi lidmi navzájem a přírodou vůbec.

Pozdější pojetí přirozených práv, zkvalitněných kulturou, mravností, náboženstvím a morálkou má za symbol již žít a nechat žít. Místo boje o holý život se jako sociálně výhodnější forma mezilidských vztahů jeví koexistence.

Transformace vyvinutých přirozených práv do polohy lidských práv probíhá na pozadí práva společenské smlouvy s tendencí k právu společenské regulace. Lidská práva mají za symbol žít a pomáhat žít. Koexistenční forma lidských vztahů se obohatila o komponenty

¹⁷⁾ Přirozený zákon „nepokradeš“ může být charakterizován jako vrozený nebo objevený z přirozenosti anebo ustavený lidskou úmluvou. V prvním případě je otázkou jak může být vrozeno něco co není, ale má teprve být? V druhém případě je duch sekundárním jevem k přírodě. A v třetím případě je duch primárním jevem k přírodě.

kooperace a koordinace s akcentací základního smyslu lidských práv, totiž být oporou zejména pro ty, kteří bez vlastního zavinění stojí na konci řady.

V minulosti často byla přirozená práva v roli bezmocného soudce šlo-li o ochranu lidských vztahů proti nepřirozené deformaci. Kredem lidských práv proto zůstává, že stát se nesmí dostat do situace, aby byl vězněm vlastního díla, tj. práva pozitivního. Naopak platné právo má být vždy opravováno a uváděno v soulad s lidskými právy. Neboť lidská práva jsou vědomím a svědomím občanské společnosti.

Kontaktní adresa:

JUDr. Jan Pinz
Katedra práva a správní vědy
Fakulta ekonomicko-správní University Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
tel.: 040-603 6171

Recenzoval: JUDr. Vladimír Zoubek, CSc., vedoucí katedry veřejnoprávních disciplín,
Policejní akademie ČR